

JAROSLAV KUDRNA

K NĚKTERÝM OTÁZKÁM TRESTNÍ POLITIKY ITALSKÝCH KOMUN XIII. STOLETÍ

I

V posledních letech se v marxistických historických pracích kladl převážně důraz na služební úlohu středověkého města v poměru k ekonomice feudální společnosti. Toto pojetí středověkého města pouze jako integrální součásti feudální společnosti nebylo s to naprosto vysvětlit, proč se právě na půdě středověkého města rodí především v nadstavbě prvky, jichž mohlo být později plně využito ve stadiu buržoazní společnosti, proč dokonce na půdě středověkého města vzniká státní a právní ideologie, jejíž základy byly v různých obměnách aplikovány až do konce XVIII. století.

Uvedená koncepce zobecňující některé rysy vývoje zemí, kde města neměla výsadní úlohu a kde byla plně podrobena politice vládnoucí feudální třídy, byla však i v rozporu s názory Marxovými a Engelsovými, jak pokud jde o úlohu středověkého města vcelku, tak pokud jde o význam prosté zbožní výroby.¹

Snad nejnázorněji vyniká „neslužební“ úloha středověkého města — rozumí se v poměru k feudální společnosti — tam, kde města dosahují nejen velikého rozmachu ekonomického a společenského, nýbrž kde jsou dány i předpoklady pro emancipaci těchto měst z feudální státní moci. Klasickou zemí, kde města mohla přejmout většinu vrchních práv státních, kde byly dány základy pro vznik samostatných městských státeků, v nichž se v plném rozsahu mohla projevit politika středověkého měšťanstva, byla právě Itálie.

Vedle některých zvláštních rysů v samotném vývoji italského feudalismu, s nimiž se jinak na evropské pevnině setkáváme jen sporadicky, bylo to právě vítězství severoitalských měst nad německými panovníky dynastie hohenaufské, které podlomilo feudální moc zeměpanskou a dodalo politické předpoklady nejen k osudné politické roztržiténosti Itálie, nýbrž i k samostatnému státnímu rozvoji v jednotlivých jejích částech.² Ne náhodně se právě v Itálii — ať už u ideologů scholastiky anebo u ideologů nové městské státní moci — setkáváme se ztotožněním státu s městem (*civitas seu regnum*).³

Rozvoj italských měst vedl však nejen k rozporům s feudální státní mocí. Politika italských měst byla od počátku zaměřena i proti místním feudálům světským a v nemenší míře i proti feudálům církevním, přičemž specifikem Itálie, pocházejícím již z římské doby, bylo, že právě církevní feudálové byli nositeli bezprostřední moci zeměpanské, a to obyčejně v zastoupení německých císařů. Tak alespoň v Itálii severní a střední. A nebylo náhodné, že právě v době velkých rozporů mezi císařstvím a papežstvím, počínaje bojem o intestituru, nacházela severoitalská města v boji proti feudální zeměpanské moci, představované právě německými biskupy, oporu v samotném papežství.

Jistým specifikem italských měst od počátku bylo, že v nich sídlili i feudálové. Třídní boje mezi feudály a měšťanstvem — později mezi feudály a patriciátem na straně jedné a řemeslnickými cechy na straně druhé — přenesly se tedy do rámce města samého. Nepřekvapí, že se v řadě statutů, které vyjadřují revoluční vůli měšťanstva, setkáváme s nařízeními likvidujícími opěrné body feudálů ve městech apod.⁴

Ve vývoji italských komun můžeme rozeznat — vezmeme-li v úvahu stránku správní — tři etapy, obrážející zároveň stupeň bojů mezi feudály a měšťanstvem, feudály a patriciátem na jedné straně a cechy na straně druhé, a konečně etapu, kdy se vládnoucí třída prostřednictvím tyranidy zajišťuje proti revolučním snahám městské chudiny. První etapě odpovídá vláda konzulů, druhé etapě vláda podestů, kontrolovaných řemeslnickými cechy a vázaných městskými statuty, třetí, s jejímiž počátky se setkáváme koncem XIII. století, postupná, statuty neomezená vláda představitele nejmocnějšího rodu.⁵

Jestliže pro první etapu je charakteristické zajištění práv měšťanstva privilegii poskytovanými císařem či jinými feudály, pak v druhém stadiu, přibližně od konce XII. století, se rozhodujícím a základním dokumentem stávají městská statuta schvalovaná ústavodárnými orgány měšťanstva, vyjadřující nejlépe cíle vnitřní jeho politiky. Ustanovení statut jsou závazná pro všechny občany na půdě městského státu, neuposlechnutí statutů se stihalo nejprísnějšími tresty. Městskými statuty se odstraňoval právní partikularismus typický pro feudální právo. Ve statutech nejenže se nepřipouštěla platnost jiných práv, nýbrž nedovolovala se jakákoli exempe z městského práva. Prakticky to znamenalo zrušení imunity feudálů. Nepřekvapuje, že právě z hlediska boje proti feudální roztržiténosti sehrálo velikou úlohu převzetí řady zásad z římského práva, jimiž měla být zaručena jednota státu.

Obyčejně se v XIII. století rozlišuje v italských městech dvoji druh statutů: statuta del comune, při jejichž schválení měl rozhodující úlohu městský patriciát, a statuta del popolo, která vznikají především z popudu cechů.⁶ Záleželo na poměru třídních sil, zda se městským cechům podařilo učinit tato statuta závazná pro všechny občany. Ve většině italských měst v polovině XIII. století vypadala situace tak, že ve „statutech komuny“ byla zároveň zaručena platnost „statut lidu“.

Již v městských privilegii XII. století se zajišťovala základní práva měšťanů: bezpečnost vlastnictví měšťanů před feudály, možnost volné dispozice majetkem, právo vybírat daně od feudálů, a to i církevních, pokud žili v okruhu města. Dále byla zajištěna všechna práva, jež byla spjata s provozováním řemesel a obchodu.

Světská šlechta i církevní feudálové nepozbyli své moci jednorázovým aktem, útoku měšťanstva proti feudálům jsme svědky po celé XIII. století. Přitom vnitřní diferenciacie měšťanstva — patriciát na jedné straně a řemeslnictvo na straně druhé — vedla k různému postoji vůči šlechtě. V řadě měst má patriciát výsadní moc jen skrze spojenectví se šlechtou, a naopak šlechtě poskytuje alespoň v rámci městského zákonodárství řadu výsadních práv. Tak v Padově ještě roku 1266 bylo povoleno markrabatům d'Este vykonávat soudní pravomoc nad svými poddanými. Ovšem i v Padově musili feudálové, chtěli-li vůbec žít ve městě, složit záruku 1000 liber jako příslib toho, že se budou nadále řídit jen městskými statuty. Takovouto zástavou byly povinny i obce, jež dříve patřily pod přímou soudní správu feudálů. Ve statutech Verony z r. 1271 se feudálům výslovně

zakazuje získávat výhody ze svého titulu, např. neplatit daně a podobně. Na druhé straně se však ve statutech těchto měst doporučuje, aby nobilové byli voleni do úřadu apod. Rozhodující však zůstává, že i v tom případě, kdy statuta del comune byla feudálům příznivá, musili se jimi bezpodmínečně řídit. Trestala se jakákoli zvůle (arbitrium), kterou nebylo možné uvést v soulad se statuty. Při nejlepším nešlo při volbě „nobila“ do funkce — velmi často do funkce podesty — o nic jiného než o využití schopností a postavení příslušníka feudální třídy ve prospěch městské komuny.⁷

S mnohem radikálnějším postupem proti feudálům světským i církevním se setkáváme v oněch městech, kde se příslušníci cechů a jiných kompanií zmocnili vlády ve městě a získali prostřednictvím svých zástupců kontrolu nad městskou správou. Tak tomu bylo v Boloni r. 1276, ve Florencii r. 1293, kde se vláda cechů stala absolutní a třídní charakter statut nejvyhraněnější.⁸ Někdejší statuta del comune byla těmito novými statuty zrušena. V městech, kde se cechy a s nimi spojené „kompanie“ nezmocnily vlády úplně, kde docházelo k nutným kompromisům, byla statuta del popolo začleněna do statut komuny a záruku za jejich dodržování přejal capitano del popolo. Tak bylo v Pise, v Sieně a v Padově. Vcelku se však setkáváme i v těchto statutech s řadou podobných ustanovení, jak tomu je v revolučních statutech Boloně. Bude totiž úkolem našeho pojednání rekonstruovat revoluční městské právo, jež postihovalo šlechtu a poskytovalo straně populárů všechny záruky k ochraně měšťanstva a vlastnictví měšťanů. A nejen to. Takovéto zákonodárství, obhajující svobodnou práci řemeslníků, bylo svým ostřím zaměřeno nejen proti šlechtě, nýbrž i proti městskému patriciátu. Ve statutech i ostatních dokumentech se dá mnohdy těžko určit, zda termínem nobilis, magnatus je myšlen feudál či patricij.

Protifeudální charakter práva statut vystupuje do popředí nejen při ochraně řemeslníků. Městská komuna jej počíná uplatňovat i na venkově. Uvidíme, že právě tam, kde městské zákonodárství bere nejradikálněji v ochranu řemeslníky a příslušníky kompanií, rozšiřuje se platnost tohoto práva zaostrěného proti feudálům i na rolníky. Budeme sledovat tento proces na příkladu Boloně, kde se projevuje nejradikálněji. V jiných městech, kde třídní boje končily kompromisem, bylo typické alespoň zmírnění feudálních povinností rolnictva. Názorně se však ve statutech boloňských ukáže, jak omezená byla třídní politika řemeslnických cechů vůči rolnictvu, jak vedle zájmů společných vystupují do popředí i rozdíly. Je to fakt, který nabývá velikého významu při objasnění postoje řemeslnictva k rolníkům ve velikých revolučních hnutích XIV. století. Konečně nás nebude zajímat jen obsah protifeudálního zákonodárství, půjde i o poznání jeho nové formy, způsobu interpretace práva apod. Tím se má objasnit, odkud čerpali své teorie ideologové pozdní glosy, teoretikové trestního práva (Bartolus, Albertus Gandinus), jejichž dílo vzniká právě v důsledku vnitřních potřeb současné právní praxe.⁹

II

Prvním úkolem statut bylo zajištění „míru“. To by nebylo nic zvláštního — ve středověkých pramenech se s pojmem „mír“ setkáváme nesčetněkrát¹⁰ — ovšem termín „mír“ má nyní ve statutech zcela konkrétní význam: nejde o jakýkoli „mír“ či „smír“ s mocnostmi feudálního světa, nýbrž o soubor konkrétních opatření zajišťujících příslušníky cechů a obchodních společností, tedy prakticky

řemeslníky a kupce (obyčejně, jak se v pramenech říká, „de populo, artium et merchandiae“), proti přehmatům feudálů. Zvláště boloňská „statuta sacrata“ se vyslovují v tomto směru naprosto jednoznačně. Stává se, praví se v nich, že příslušníci lidu jsou každodenně znepokojováni magnáty, a tak se jim znemožňuje užívat vlastních majetkových práv. Feudálové jsou zde případně nazýváni „žravými vlky“, znepokojujícími „mírné beránky“, tj. měšťany. Tam, kde se cechy dostaly úplně k moci a kde byli nuceni hledat proti magnátům spojení, bralo se v ochranu i rolnictvo. To můžeme pozorovat především na případě Boloně, kde se z iniciativy měšťanstva zrušily veškeré povinnosti rolnictva vůči feudálům. V ostatních městech, kde cechy nebyly s to prosadit svou revoluční vůli, byla volena cesta kompromisu s feudály; dbalo se obyčejně jen na to, aby se dávky rolníkům nezvyšovaly a především aby se omezila libověle při vybírání dávek. Nikde však — ani v případě Boloně — nevystupuje rolnictvo jako právní subjekt a prakticky je vyloučeno z užívání aktivních práv.

Ríká-li se tedy ve statutech Boloně z r. 1259, že jejich účelem je zajistit mír a pokoj občanům, nejde o všeobecný obrat, nýbrž o soubor nařízení velmi konkrétního dosahu. Je ovšem nutno říci, že právě tento třídní charakter statut není všude týž a že formulace těchto statut nejsou všude stejně určité.¹¹ To platí ve srovnání se statuty z r. 1282 i o boloňských statutech z r. 1259, kodifikujících první rozhodná vítězství řemeslníků nad šlechtou. Je příznačné, že řada ustanovení o trestech za vraždu, poranění a podobně se zprvu formuluje obecně a nerozlišuje se mezi původem pachatelů, a teprve z příslušných dodatků a doplňků jasně vyplývá, že ostří těchto ustanovení je zaměřeno především proti šlechtě, kterou statuta mimo jiné zbavují i všech imunitních nároků. Tak se činí výslovná zmínka o feudálech v oněch ustanoveních, kde se mluví o pomoci při vraždě či o poskytnutí ochrany pachatelům.¹² Ještě více vystupuje kompromisní charakter některých určení ve statutech Padovy, Verony, Sieny.¹³

Tyto specifické rysy statutů musíme mít neustále na mysli, máme-li určit některé obecné rysy těchto zákonných opatření zaručujících vnitřní mír. Na prvním místě přichází v úvahu trestní protifeudální charakter zákonů, jimiž měla být zaručena osobní bezpečnost měšťanů. Tak jednotlivá nařízení statutů zajišťovala nejostřejší odsouzení pachatele, který zabil, poranil nebo poškodil příslušníka lidu. V boloňských statutech z r. 1259 se stanoví, že neprodleně do tří dnů má být odsouzen k trestu smrti každý, kdo spáchal vraždu na „populárovi“.¹⁴ Nelze-li viníka dopadnout, nutno naň uvrhnout klatbu; byl-li dopaden později, podléhal témuž trestu. Ba dokonce boloňské měšťanstvo neváhalo vyzvat na pomoc i rolnictvo. Rolníci mohli šlechtice, který porušil pořádek v městě, zajmout a odevzdat měšťskému podestovi k potrestání. Není pochyby o tom, že tato nařízení, stejně jako obrovská pokuta, která stíhala šlechtice usilující o zvrát poměrů, byla účinným prostředkem proti restauračním snahám šlechty. Konečně se feudálové nestíhali jen pro tělesné trestné činy, za trestní čin se považovala i urážka lidového shromáždění apod. V boloňských statutech z r. 1282, kodifikujících a zajišťujících vítězství měšťanstva nad rodem Lambertazzi, se vedle těchto trestů zaměřených proti samotným příslušníkům rodu uvádějí tresty stíhající i jejich spojence, především ty, kdož berou v ochranu boloňského šlechtice, provinivšího se proti boloňské obci.¹⁵ Jelikož měšťanstvo neustále počítalo se snahou šlechty zvrátit poměry, musil každý šlechtic, který chtěl zůstat na území Boloně, složit záruku 1000 liber, již mělo být zaručeno, že neposkytne ochranu nikomu z vypuzených šlechticů. Šlechtic, který by se takového přečinu přece jen dopustil, pozbyl své

finanční záruky a byl zbaven veškerých práv v městě; to prakticky znamenalo, že ho kdokoli mohl zabít, oloupit, a mimo to jeho majetek propadl ve prospěch boloňské obce. V Boloni se setkáváme ještě s řadou dalších preventivních opatření. Tak šlechtic mohl udržovat svou družinu jen v tom případě, složil-li dostatečnou záruku, že jí nezneužije proti příslušníkům lidu. Samotným příslušníkům lidu se pak co nejpřísněji zakazovalo vstupovat do družin feudálů. Překročil-li příslušník „lidu“ tento zákaz, musil počítat s vyloučením z cechu či jiné organizace „lidu“, a mimo to se zbavením právní ochrany Boloně.

Dalším preventivním opatřením zaměřeným proti šlechtě bylo nařízení, že šlechtici nesmějí vlastnit důležité strategické hody ve městě, ba že nesmějí ani na těchto místech půdu kupovat. Ve statutech Pisy z r. 1313, kde je tento zákaz vysloven neobyčejně jasně, ukládají se za překročení tohoto zákazu tyto tresty: 1. Půda, postavená tvrz nebo dům se konfiskovaly. 2. Peníze, které měšťan prodajem získal, propadaly ve prospěch státu. 3. Svolid-li k transakci capitano del popolo, musil počítat s tím, že po celý rok nedostane plat.¹⁶

Nebývale ostře se ve statutech Pisy vyzdvihuje kolektivní odpovědnost šlechtických rodů. Právě v těchto statutech se obráží skutečnost, že si měšťanstvo postupně více a více uvědomovalo, že síla feudálů tkví především v jejich rodové organizaci. Proto se v nich stanoví kolektivní rodové ručení šlechtických rodů. Ba šlo se až tak daleko, že odpovědnost za čin příbuzného, kterého státní orgány nedopadly, nesl nejen otec, bratr nebo syn, nýbrž i dokonce nevlastní syn. A majetková odpovědnost šlechtických rodů byla vyhlášena až do druhého kolena.

Podobný cíl sledoval i zákaz jakýchkoli spolků šlechty. Nebylo nic příznačnějšího pro revoluční postoj lidového zákonodárství než skutečnost, že se účast šlechticů ve spolcích stavěla na roveň vraždy.¹⁷

S podobnými ustanoveními setkáváme se i ve statutech Padovy, ačkoli v tomto případě nejde o vyslovená statuta del popolo. Předně se v nich šlechta zbavuje jakýchkoli imunitních výsad, je nucena žít podle práva padovské obce, což se zaručuje zárukou 100 liber. Feudál, který by se snažil uplatnit své starší nároky soudní pravomoci, měl být bezodkladně pokutován 200 librami. Nejpřísnější tresty pak postihovaly ony feudály, kteří se nějakým způsobem snažili zvuklat ustanovení padovské ústavy. Jestliže se některý feudál zúčastnil spolku šlechty, propadlo jeho jmění konfiskaci, budovy, v nichž se feudálové scházeli, byly zničeny.¹⁸

Zákonodárství proti šlechtě nepřipouštělo absoluce z trestu. Revoluční statuta boloňská původně jakoukoli absoluci vylučovala, moc udělit absoluci nemělo ani lidové shromáždění. Z absoluce se systematicky vylučovali i členové feudálních rodů.¹⁹ Teprve 13 let po vypuzení rodu Lambertazzi došlo ke změně v zákonodárství a povoleno návrat členům feudálních rodů, ne však jejím čelným představitelům, a to ještě za předpokladu, že splní některé podmínky. Mezi těmito podmínkami se např. stanovilo, že členové rodu budou žít na vykázaných místech, nebudou se zpěčovat kontrole a složí dostatečnou záruku finanční. Jakékoli nedodržení těchto podmínek vystavovalo šlechtice postavení mimo zákon.

Podářilo-li se provinivšímu se šlechtici z města uniknout, bylo jeho jméno zapsáno do knihy vypovězených. V případě, že někdo pomohl justičním orgánům šlechtice dopadnout, měl být odměněn polovinou konfiskovaného jmění, šlechtice pak čekal nejen doživotní žalář, nýbrž i amputace nohy.²⁰ — Všechna tato ustanovení se netýkala bezprostředně rodu Lambertazzi. Pro příslušníky tohoto rodu byla až za několik let později vyhrazena místa, kde se mohli po návratu z vy-

hnanství zdržovat (musili žít především ve vesnicích od sebe dostatečně vzdálených). Při absouci se naopak dávala přednost oněm šlechticům, kteří se prokazatelně dostali s příslušníky rodu Lambertazzi do rozporu. Navrátilivším se šlechticům nebyla po 10 let vrácena práva a měli zakázáno stíhat ty občany, o nichž se domnívali, že byli příčinou jejich vyhnanství. Konečně ani po generálním pardonu r. 1292 se nemohli vrátit z vyhnanství ani ti šlechtici, kteří se nějak osobně provinili.

Podobně tomu bylo i v jiných italských městech Pise, Sieně a nejvýrazněji v samotné Florencii.

Již z toho, co jsme uvedli, vyplývá třídnost všech nařízení statutů městských komun. Bylo by ovšem mylné domnívat se, že se zůstalo pouze na povrchu, třídnost se naopak obrazila i v samotném soudním procesu i v podstatě důkazního řízení apod. Již ve statutech Boloně z r. 1250—1252 jasně prosvítá tendence k zjednodušení důkazního řízení, z něhož zřejmě mohli těžit jen příslušníci lidu. Podesta, který vedl soudní proces, prakticky musel vždy věřit výpovědi populára, v případě, že ten mohl ještě vypovídat. Nebyl-li výpovědi schopen, pak se za hlavní důkaz považovala výpověď člena cechu anebo příbuzenstva populára. K zahájení soudního procesu stačilo pouhé podezření proti šlechtici. Na druhé straně se skoro úplně znemožňovala obrana šlechtice, podesta musel postupovat podle výpovědi populára, aniž vzal v potaz výpověď šlechtice.²¹ Stejně tak se zabráňovalo přezkoušení jednotlivých případů samotných soudních rozhodnutí. Formálně sice tato možnost existovala, pro šlechtice však právě v důsledku třídnicího složení jednotlivých komisí bylo vyloučeno dosáhnout něčeho pozitivního. V první instanci připadala kontrola soudních rozhodnutí kontrolním cechům. Záleželo na rozhodnutí většiny, zda případ byl odevzdán k přezkoumání komisi složené ze zástupců všech cechů a doplněné právními experty, a opět bylo zapotřebí alespoň dvoutřetinové většiny, zda ten či onen případ byl postoupen k přezkoumání ještě vyšší instanci, tj. shromáždění všeho lidu. Teprve na rozhodnutí „větší části“ tohoto shromáždění mohl být případ znovu předán k vyřízení podestovi, který měl nyní právo zahájit trestní řízení proti původci falešné obžaloby.²²

Ve statutech Pisy se dokonce šlechticům výslovně znemožňuje podat žalobu na příslušníka lidu.

Kontrolou všech soudních rozhodnutí podesty, ovšem i jiné jeho činnosti, byl pověřen capitano del popolo. Shledal-li, že podesta protežoval šlechtice, mohl naříditi obnovu celého procesu počínaje výpovědi svědků.²³

Všechny tyto kontrolní orgány dbaly na to, aby byla do důsledku plněna nařízení statutů proti šlechtě. Znemožňovaly jakýkoli volnější výklad statutů z důvodu rozumnosti (aequitas). Zásahy právních expertů především zabráňovaly interpretaci statutů ve prospěch šlechtice a také intervenci v jejich prospěch. Tak se například ve statutech Pisy hrozí velmi přísnými tresty těm populárům, kteří se snaží intervenovat ve prospěch šlechtice. Populár okamžitě pozbyl všech výhod, jež mu zaručoval jeho stav. Podporoval-li dokonce šlechtice v jeho zločinné činnosti, uvalil na sebe trest ve stejné výši, v jaké postihl šlechtice. Skoro až překvapuje detailnost nařízení zaměřených proti možné intervenci, jako například, že podesta nesmí navštívit šlechtice v jeho domě, že capitano del popolo musí bydlet ve vyhrazeném domě a jen za zvláštních podmínek může tento dům opustit apod.

Jak bylo řečeno, ve většině statutů se zakazuje jakákoli interpretace textů.

Text bylo nutno brát doslovně „jak leží a zní“. Užil-li např. podesta interpretace textu k zmírnění trestu, měl být z města vypovězen a jeho jméno zveřejněno.²⁴

Je pochopitelné, že šlechta za takovéto situace ztratila skoro veškerý vliv politický. Tomu sice zdánlivě odporuje skutečnost, že se do úřadu podesty většinou volili nobilové. Ovšem ve statutech italských měst se dbalo především na to, aby se do úřadu podesty nedostal někdo, kdo byl spřízněn s domácími rody nobilů, a mimo to podesta podléhal kontrole cechů — obyčejně dvou k tomu zvlášť určených — a capitana del popolo. Nakonec jej očekával tzv. syndikátní proces, v němž se musil zodpovídat ze všech svých činů. Podesta chtěl nechtěl vykonával pouze vůli vládnoucí třídy.

Ve městech, kde se cechy řemeslníků nedostaly plně k moci, setkáváme se alespoň v některých funkcích s klíčem poměrného zastoupení nobilů a měšťanstva. Tak např. v Padově se výkon některých obranných funkcí svěřoval z poloviny měšťanům a z poloviny nobilům.²⁵ Ovšem v zásadě o všech obranných opatřeních rozhodovala velká rada složená výhradně z řemeslníků a obchodníků. Nobilové byli především zbaveni všech funkcí, v nichž mohli vykonávat vliv na vnitřní politiku města. Jako příklad možno uvést opět Boloňu, kde se již r. 1259 znemožňuje nobilům proniknout do důležitých funkcí. Aby byl vliv feudálů naprosto vyřazen, je stanoveno, že se do funkce nesmí volit ani vazal feudála, ba dokonce ani syn tohoto vazala. Po vyhnání rodu Lambertazzi r. 1274 byla zřízena zvláštní komise, jež měla prověřovat třídní složení nejvyššího legislativního orgánu (consilio del popolo) a bezodkladně vylučovat nobily, kteří se (ať z jakéhokoli důvodu) do tohoto orgánu dostali. Capitano del popolo kontroloval pak složení cechů a jejich společeností a především dozíral na to, aby se do cechů nepřijímali nobilové.²⁶

Již jsem uvedl, že nebyl kladen hlavní důraz jen na správné zásady volby, nýbrž — a to především — na kontrolu funkcí. Přitom velmi často šlo o kontrolu vzájemnou. Capitano del popolo kontroloval např. anziany (převážně starší cechů) a naopak byl těmto anzianům podřízen.

Prozatím jsme se zmínili jen o postupu měšťanstva proti světským feudálům. Zbývá odpovědět, jak tomu bylo s feudály církevními. Že italské měšťanstvo velmi brzy vystoupilo proti duchovním feudálům představovaným především německými biskupy v hornoitalských městech, o tom svědčí milánská patarie stejně jako revoluční hnutí vedené v jiných italských městech (např. v Římě Arnoldem z Brescie). Jakkoli tyto plány směřující k podrobení církve jurisdikci světské nemohly být uskutečněny ve století XI. nebo XII., neunikne pozornosti, že se postupně naplňují v druhé polovině století XIII. Úplné zbavení církve veškeré právní moci předpokládalo ovšem plné vítězství měšťanstva, jinak docházelo k častým kompromisům.

V boloňských statutech z r. 1259 se příslušníci kléru bezprostředně podřizují světské jurisdikci. Statuta zdůvodňují, proč se tak děje. Příslušníci kléru zabíjeli a zraňovali laiky, aniž za to byli trestáni. Jediná obrana proti tomu je, že každý kněz, dopustil-li se zločinu, musí se podrobit soudnímu rozhodnutí podesty. Aby se čelilo nejmočnější zbraní kněžstva, tj. exkomunikaci, použité v tomto případě proti úředníku, který rozhodl o potrestání příslušníka církve, bere se exkomunikovaný úředník v ochranu a naopak se stíhá trestem onen příslušník kléru, který usulaje o exkomunikaci — byl prakticky postaven mimo ochranu města, což znamenalo, že jakýkoli přečin na něm spáchaný neměl být trestán.²⁷

Církev mohla prosazovat své nároky jen prostřednictvím soudu podesty.

Měšťanstvo však mělo k ruce ještě jiné prostředky, především prostředky daňové politiky. Zrušení církevních imunit prakticky znamenalo, že církevní majetek podléhal zdanění. Vůbec se pak dbalo i na to, aby se pod ochranu církve neutíkali měšťané, hledající jakési daňové úlevy. To je smysl nařízení proti tzv. fiktivním klerikům, s nímž se setkáváme v řadě italských statut a jež pojal do své právní teorie Marsilius z Padovy.

Jinak se církev nemohla zúčastnit politického života ve městě, nanejvýš se příslušníků řádu používalo při volbách jako pomocného orgánu při sčítání hlasů.

Prozatím jsme se snažili vylíčit politiku měšťanstva vůči šlechtě. Zbývá odpovědět na otázku, zda měšťanstvo v tomto boji bylo s to nalézt spojence a zda bylo schopné organizovat rozsáhlý protifeudální boj. A skutečně v nejpokročilejších italských městech se setkáváme s pokusy zrušit všechna výsadní práva feudálů nad rolníky, soudnictvím počínaje a desátky konče. Především v revolučních statutech boloňských se ruší pravomoc feudálů nad rolníky.²⁸ Feudálové — počítaje v to i církev — mohli své pře s rolníky vyřizovat jen před městským podestou. Zaručovala se svobodná výpověď svědků, proti feudálovi mohl svědčit kdokoli — příbuzní rolníka, jeho čeledín apod. Před soudem vystupoval rolník jako plně rovnocenná osoba. To byl ovšem jen první krok. Ve známém ustanovení boloňských statut o zrušení zápisu feudálních povinností setkáváme se s první magnou chartou rolnických práv. V nařízení se zdůvodňuje nesnesitelným stavem, do něhož feudálové uvedli rolníky: mnohdy se rolníci musí dokonce uchýlit k žebrotě. Aby tomu bylo zabráněno, ruší se ustanovení o feudální držbě, dále vztahy poddanství, ať se projevují v jakékoli podobě, a konečně i osobní služby. Ruší se i všechny zastřené formy vykořisťování, např. fiktivní smlouvy, různé dary apod. Rolníci nejsou nyní zavázáni žádnými poplatky ani desátky církvi. Výslovně se bere dále v ochranu občinné vlastnictví rolníků.

Nesmíme se ovšem domnívat, že rolnictvo bylo zbaveno veškerého vykořisťování. Rolnická hospodářství podléhala městskému daňovému systému a tyto daně nebyly nikterak malé.

Je pochopitelné, že rolnictvo nemělo ve svém celku politických práv, jež byla vázána na vlastnictví ve městě, konkrétně na placení daně, na majetek alespoň ve výši 1 boloňské libry a na plnění povinností vůči státu.

Případ Boloně byl ovšem v italských poměrech do značné míry výjimečný. V jiných italských městech nedošlo k zrušení všech feudálních povinností, jsme však svědky jejich podstatného zmírnění. Tak např. v Padově podrželi feudálové základní práva nad poddanými rolníky: např. rolník se musel dát před soudem zastupovat feudálem, jemuž patřil. Ale na druhé straně stíhali se ti feudálové, kteří chtěli přivést do závislosti na sobě dosud svobodné rolnictvo. Ba dokonce se stíhaly i takové přečiny feudálů, které ohrožovaly majetek poddaných. Konečně se projevuje ve statutech snaha zrušit všechny zastřené formy vykořisťování.²⁹

III

Případy, které jsme uvedli, nevyčerpávají sice obsahově všechna ustanovení proti šlechtě, zachycují však hlavní tendenci vývoje zákonodárství městských komun severní a střední Itálie, především oněch komun, v nichž řemeslnické cechy sehrály rozhodující politickou úlohu. Zbývá ještě odpovědět na otázku, jak se protifeudální zákonodárství obrazilo v právní teorii, a ukázat, v čem je

i po teoretické stránce specifičnost nového městského práva, kde hledat základní rozdíly ve srovnání s feudální teorií práva.

Do jaké míry bylo pojení práva v městských statutech protichůdné feudálnímu pojetí práva, o tom je si možno učinit nejlépe představu, vezmeme-li v úvahu teorii práva a státní moci.

Otázku původu práva řešili feudální ideologové vždy v souvislosti poměru práva ke královské moci. Tato otázka byla prakticky, ponecháme-li stranou některé všeobecné úvody k právním kodifikacím raného feudalismu, případně některé názory ojedinelých teoretiků raně feudálního období, formulována až ve XII. a XIII. století, tedy v době, kdy se na jedné straně vytváří v řadě států centralizovaná královská moc anebo kdy se královská moc dostává do rozporu s feudály, případně městy.

Nepřekvapuje, že se např. v Itálii setkáváme s pokusy určit blíže pravomoc císaře v době porážky Hohenstaufů italskými komunami z řad tzv. glosy.³⁰ Přitom postoj jednotlivých glosátorů byl různý, někteří se stavěli na stranu císaře a podávali císařské moci základní argumenty, jiní postupně přecházeli na stanovisko komun. Ve Francii se setkáváme s podobnými teoriemi především v době Filipa IV. Sličného, kdy se zajišťuje královská moc proti feudálům církevním. V Anglii se základní teoretický spis Bractonův objevuje v době největších rozporů mezi královskou mocí a barony. A konečně s jasným absolutním vymezením královské moci se setkáváme ve známé konstituci sicilského království Friedricha II.

Společně skoro všem těmto pramenům je využití některých prvků římského práva k zdůvodnění legislativní činnosti královské. Zálčelo ovšem na společenských poměrech, do jaké míry si královská moc osobovala neomezená práva zákonodárná, či zda byla královská moc závislá na feudálech natolik, že se králi přičítala pouze schopnost interpretovat právo.³¹ Vcelku je možno říci, že hlavním problémem feudální právní ideologie bylo určení toho, jak vysvětlit, že král může zákony vydávat a zároveň je těmito zákony bezprostředně vázán. Je pochopitelné, že se přitom došlo k řadě řešení, a to přesto, že místa římského práva, o něž se feudální právní teoretici opírali, byla skoro stejná. Konečně nelze popřít vliv, který měla na celou právní teorii feudální západní Evropy glosa boloňské školy.

Mimoto musilo feudální zákonodárství zdůvodnit, proč došlo k přenesení veškeré moci z lidu na krále. Zde si vypomáhali feudální teoretikové především využitím římského *lex regia*. Tak tomu bylo u boloňské školy glosátorů. Již Irnerius se snažil ukázat, že původně měl zákonodárnou moc lid, který se jí později vzdal, a proto si v současné době nemá lid činit nároky na tato základní práva. To byla ovšem nejradikálnější interpretace a pozdější glosátoři se snažili zajistit zákonodárné právo většímu počtu příslušníků „lidu“, přičemž se alespoň zprvu „lidem“ rozuměli v glose feudálové. Teprve později u Bartola a Alberta Gandina se zevšeobecňuje praxe italských komun.

Feudální zákonodárství a feudální právní teorie nebyla s to nějak přesněji určit, proč král může vydávat zákony a zároveň jim být podřízen. S těmito protiklady nevěděl si rady ani Bracton, ani Friedrich II. Přitom je příznačné, že omezení, která si kladl Fridrich, měla být pouze omezením rázu přírozenoprávního, kdežto Bracton viděl konkrétní omezení královské moci v síle feudálů.³²

V zásadě se však feudální ideologové práva shodují v tom, že král nejen ustanovuje zákony, nýbrž je také interpretuje; z toho vyplývá značná libovůle při

praktické aplikaci zákonů dříve králem autorizovaných. Tato libovůle se zajišťuje i tím, že se králi přičítají božské schopnosti.

To je vcelku jádro feudální teorie o vztahu panovníka a práva. S tímto názorem se v italských komunách naprosto skoncovalo. Proti názoru, že zákony může vydávat pouze král, opírající se o radu magnátů, ustaluje se praxe, že zákony mají být formulovány zvláštními komisemi volenými prostřednictvím lidových orgánů, fakticky reprezentujících obchodníky a řemeslníky a schvalovaných velkou radou. Nejdříve v praxi a pak v teorii se ustálilo pravidlo tří etap při kodifikaci zákonů: 1. návrh, 2. konzultace, 3. aprobace. Tímto postupem se mělo čelit možností zneužití zákonodárné moci, ovlivnění jednotlivců apod. Tak se stalo zcela zbytečným učení o nadpřirozených zdrojích práva, o božském původu práva. A v praxi italských komun byla v zásadě zviklána správní hierarchie platná pro právo feudální (právo božské, přirozené — *ius gentium*). Prakticky se setkáváme pouze s třetí kategorií, jež likviduje i zvláštní kategorii práva přirozeného.³³

Zásadní rozdíly jsou i v samotné recepci římského práva. Jestliže feudální právo přejímalo z římského práva jen ta místa, která mohla zajistit zvláštní postavení představitelů feudální třídy, pak nyní narážíme na pokus o souhrnné využití římského práva, především justiniánské kodifikace. Ve statutech komun vystupují prvky římského práva do popředí především všude tam, kde jde o otázky správní. Tak např. zřetelně římskoprávního původu jsou ve statutech ona místa, v nichž se pojednává o odpovědnosti úředníků, v nichž se formuluje i systém pokut provinivších se úředníků apod. V řadě případů šlo ovšem o modifikaci římského práva a mimoto setkáváme se s řadou ustanovení, která nelze pod římské právo zařadit.

Především přešla z římského práva do statut zásada jednotného státu, státu jako teritoriálního celku. Tato zásada byla bezprostředně zaměřena proti feudální roztržiténosti.

Jestliže pro feudální právo byla vcelku dána možnost volné interpretace textu, což zaručovalo feudální zvůli, jestliže feudální zákonodárství a feudální právní teorie připouštěla vynětí ze zákona těch osob, jejichž potrestání by poškodilo „veřejný zájem“, tj. prakticky zájem feudální třídy, pak naopak řada komisí volených představiteli cechů zaručovala bezpodmínečnou závaznost zákonů pro všechny občany.

Proti názoru, že zdrojem práva je královská moc, vychází se nyní jasně z lidového shromáždění, shromáždění složeného ze zástupců cechů a jiných společností, kteří zákony odhlasovávali na pravidelných zasedáních.

Konečně byla stanovena i zcela nová pravidla interpretace statutů. Sama interpretace nebyla samoúčelná, nýbrž souvisela bezprostředně s aplikací těchto statutů. Interpretace byla tak zbravena vyumělkovaností a scholastických fines. Ve statutech, jak jsme již konečně uvedli, se velmi jasně stanoví, že jejich předpisy je nutno brát doslovně a nevkládat do nich to, co v nich není. A dokonce se šlo tak daleko, že se právníkům zakazovalo psát vědecká pojednání o statutech.

*

Samotná zákonodárná praxe italských komun měla revoluční dosah a nemohla ujít pozornosti feudálních teoretiků. Fakt, že v Itálii vzniká samostatný městský stát, ovlivnil celou koncepci Tomáše Aquinského. Tomáš zvláště ve spisech před-

stavujících komentář k Aristotelovým dílům modifikuje Aristotelovo učení právě na základě zkušenosti italských měst. Feudální teoretikové však hleděli na městský stát jako na jistou anomálii a dávali přednost monarchii. Přesto však, jak svědčí např. případ Jakuba z Viterba, dovedli alespoň postihnout vnější rysy městského státu.³⁴

Ještě více bylo existencí městského státu ovlivněno dílo Bartolovo. Bartolus, který někdy bývá počítán mezi pozdní scholastiky, vyzdvihuje především proti-feudální charakter městského státu — vylučuje magnáty úplně z účasti na vládě.³⁵ Plně však revoluční důsledky vyvozuje až Marsilius z Padovy. I když Marsilius ignoruje zkušenosti Boloně nebo některých měst toskánských, kde se popolo uplatnil mnohem více než v Padově, zasazuje zobecněním zkušenosti komun radikální úder všem feudálním představám o státě. Dává konkrétní smysl učení, že zdrojem vlády je lid. Odtud je pak jen krok k učení, že vlastním tvůrcem dějin je lid, učení, jež prosvítá již u Machiavelliho a je později explicitně formulováno Vicem.

Poznámky

¹ Srovnej především Marx — Engels, *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*, Berlin 1953, str. 901 a n.

² Nejlépe prozatím A. Doren, *Italianische Wirtschaftsgeschichte*, Jena 1934, str. 157. Z literatury dotýkající se vnitřní politiky městského státu má dodnes význam G. Salvemini, Magnati e popolani in Firenze dal 1290 al 1295, Florencie 1899, a G. Arias, Il sistema della costituzione italiana nell'età dei comuni, Turin, Řím 1905, a L. Salvatorelli, L'Italia nell'età comunale v Storia d'Italia IV, Řím 1940. Cenné údaje zahrnuje A. Saporì, Studi di storia economica (secoli XIII—XV), Florencie 1955.

³ Z literatury právní srovnej alespoň G. Bohne, Die Freiheitsstrafe in den italienischen Staatsrechten des 12.—16. Jhr., I, II, Lipsko 1922, 1925, a G. Dahm, Das Strafrecht Italiens im ausgehenden Mittelalter, Lipsko 1931.

⁴ Srovnej E. d. Schreiber, *Die volkswirtschaftlichen Anschauungen der Scholastik seit Thomas von Aquino*, Jena 1913, str. 21—25. O Marsiliovì srovnej A. Gewirth, *Marsilius of Padua, the defender of peace*, sv. I, New York 1951, sv. I, str. 85—125.

⁵ Výslovně např. ve statutech Pisy, Boloně a Florencie.

⁶ Souhrnně E. Salzer, *Über die Anfänge der Signorie in Oberitalien*, Berlin 1900.

⁷ O statutech srov. Pasquale del Giudice, *Storia del diritto italiano*, Milán 1925, I. sv., 2. díl, str. 496 a n.

⁸ Srovnej souhrnně E. Salzer, díl. cit., str. 14—24.

⁹ Srovn. R. Davidsohn, *Geschichte Florenz*, sv. III, Berlin 1910, str. 467 a n.

¹⁰ L. Frati, *Statuti di Bologna* v Monumenti storici pertinenti alle provincie di Romagna, sv. I, 1869, sv. III, 1887.

A. Gaudenzi, *Gli ordinamenti sacri e sacratissimi di Bologna*, Bologna 1888.

F. Bonaini, *Statuti inediti della città di Pisa* I, II, Florencie 1870.

L. Zdekauer, *Il costituito del comune di Siena dell'anno 1262*, ed. Zdekauer, Milán 1897.

Gloria, *Statuti di Padova del secolo XII al anno 1285*, Padova 1873.

¹¹ Srovnej A. Gewirth, díl. cit. str. 92.

¹² Gaudenzi, str. 39.

¹³ Frati I, str. 239.

¹⁴ E. Salzer, díl. cit. str. 16 a n.

¹⁵ Frati I, str. 404.

¹⁶ Gaudenzi, str. 23.

¹⁷ Bonaini, II, str. 548.

¹⁸ Tamtéž, II, str. 637.

¹⁹ Gloria, str. 156 a n., zvl. 207.

²⁰ Gaudenzi, str. 30.

²¹ Gaudenzi, str. 189.

- ²¹ Bonaini, II, str. 481.
²² Gaudenzi, str. 48.
²³ Gaudenzi, str. 23.
²⁴ Gaudenzi, str. 93.
²⁵ Gloria, str. 116.
²⁶ Gaudenzi, str. 47.
²⁷ Frati, I, str. 227.
²⁸ Gaudenzi, str. 36.
²⁹ Gloria, str. 106.
³⁰ Fr. Calasso, *I glossatori e la teoria della sovranità*, Florencie 1943.
³¹ Ernst H. Kantorowicz, *The king's two bodies*, A study in medieval political theology, Princeton, New Jersey 1957, str. 106.
³² Tamtéž, str. 106.
³³ Gewirth, str. 107 a n.
³⁴ Jacob z Viterba, *De regimine christiano*, Řím 1914, II, 10.
³⁵ C. S. Woolf, *Bartoldus of Sassoferrato*, Londýn 1913, str. 100 a n.

К НЕКОТОРЫМ ВОПРОСАМ УГОЛОВНОЙ ПОЛИТИКИ ИТАЛЬЯНСКИХ КОМУН XIII ВВ.

Автор настоящей статьи изучает вопрос уголовной политики итальянских горожан в 12 ст. Он прежде всего обращает внимание на то, что понимание роли города было до сих пор в марксистской литературе односторонним, так как города преимущественно считались органической составной частью феодального общества. Поэтому отношение средневековой городской идеологии к более поздней идеологии горожан решался исключительно в пользу последней. В дальнейшем автор исследует практические мероприятия итальянских горожан в период коммуны, обращает внимание на эти мероприятия не только относительно их формы, но и содержания и указывает на новые элементы именно в городских статутах. Главные аргументы он черпает из статуты городов Болоньи, Падуи и Сиены. Наконец автор критикует с этой точки зрения произведение Марсила и Падуи и двойное отражение города с одной стороны в идеологии феодалов и с другой в идеологии горожан.

Перевод: Иржи Бронец

ZU EINIGEN FRAGEN DER STRAFRECHTSPOLITIK DER ITALIENISCHEN KOMUNEN IM XIII. Jhrd.

Der Autor der vorliegenden Studie befaßt sich mit der Frage der Strafrechtspolitik des italienischen Bürgertums im Dugento. Er macht zunächst darauf aufmerksam, daß die Rolle der Stadt im Mittelalter bisher einseitig begriffen wurde, da man in der Stadt nur einen organischen Bestandteil der feudalen Gesellschaft sah. Darum wurde das Verhältnis zwischen der städtischen Ideologie des Mittelalters und der späteren bürgerlichen Ideologie einseitig zugunsten der letzteren gelöst. Im Weiteren untersucht der Autor die praktischen Maßnahmen des italienischen Bürgertums in der kommunalen Zeit, überprüft diese Maßnahmen nicht nur ihrem Inhalt, sondern auch ihrer Form nach und beweist die neuen Elemente der Staatsauffassung, wie sie sich praktisch in den Statuten der italienischen Städte widerspiegelten. Die Hauptargumente sind aus den Statuten von Bologna, Padua und Siena herangezogen. Endlich überprüft er an dem Inhalt dieser Statuten die Staatsauffassung von Marsilius von Padua und die doppelte Widerspiegelung der Stadt in der feudalen Ideologie einerseits und in der bürgerlichen Ideologie andererseits.